

آواهای متمایز گویش طبیعی از ترکی قشقایی

یداله پرمون^۱

مرضیه گرامی طیبی^۲

چکیده

این مقاله به هدف بررسی آواهای متمایز زبان ترکی قشقایی گونه طبیعی به نگارش درآمده است. یکی از ویژگی‌های بارز این گویش تاثیرپذیری قابل توجه آن از فارسی پیرامون است. روش تحقیق در مقاله حاضر به صورت میدانی است. شیوه گردآوری با استفاده از پرسشنامه و به شکل هدایت شده است. در مرحله اول داده‌های زبانی از سوی افراد گردآوری شده است. به این معنا که این روش بر اساس گفتار عادی و در محیطی طبیعی انجام نشده است، بلکه پژوهشگران از گویشور خواسته‌اند تا معادل ترکی قشقایی موارد موجود در پرسشنامه را تولید کنند. از طریق آوانویسی تفصیلی پیکره زبانی به دست آمد و این پیکره مبنای استخراج آواهای متمایز گویش طبیعی از ترکی قشقایی شده است.

واژه‌های کلیدی: ترکی قشقایی، ترکی آذری، گویش طبیعی، خیشومی سخت کامی، نظام آوایی

۱- مقدمه

برخلاف تصور عمومی، زبان ترکی قشقایی گویشی از زبان ترکی آذربایجان نیست؛ بلکه هردوی آنها گویش‌های بسیار نزدیک و خواهر از شاخه آغوزی‌اند. تفاوت‌های عمده‌ای میان این گویش و گونه‌های ترکی دیگر مشاهده می‌شود به ویژه از جنبه تلفظ که مد نظر این مقاله است. بخش چشمگیر فاصله‌ای که ترکی قشقایی طبیعی از ترکی‌های دیگر رایج در ایران گرفته، تحت تاثیر فارسی پیرامون بوده است. مجموعه همخوانی و مجموعه واکه‌ای در زبان ترکی قشقایی متفاوت از ترکی آذربایجان

^۱ - استادیار، پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی

^۲ - فارغ التحصیل کارشناسی ارشد، زبان‌شناسی همگانی، دانشگاه الزهرا

است این تغییرات بخصوص در مجموعه واکه‌ها تحت تاثیر فارسی پیرامون بوده است. هدف این مقاله بررسی آواهای متمایز گویش طیبی از ترکی قشقایی در مقایسه با ترکی آذری است.

۲- همخوان‌های متمایز ترکی قشقایی

تمام آواهای ترکی را می‌توان در دو گروه همخوان و واکه طبقه‌بندی کرد. همخوان آوایی است که هنگام پدید آمدن آن قسمتی از مسیر عبور هوا در مجرای گفتار مسدود، گرفته و یا تنگ شود. واکه آوایی است که هنگام تولید آن مجرای گفتار نسبتاً باز است و هوا بدون گرفتگی از آن عبور می‌کند (نمره، ۱۳۷۴: ۳۶). همخوان‌های متمایز ترکی قشقایی نسبت به ترکی آذربایجان شامل موارد زیر است.

۱-۲ همخوان خیشومی سخت‌کامی در گونه طیبی از ترکی قشقایی

[ɲ]

همخوان برونسوی، ششی، انفجاری، خیشومی، مرکزی، سخت‌کامی، واگذار، نرم.

مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:

[+ هجایی، - پیوسته، + خیشومی، + پیش‌بسته، + پیش‌زبانی، + واک]

معادل فارسی	آوانوشته
سیک	ʃɲˠɲɪ
سوزن	ʃɲˠɲæ
شما دیدید؟	siz+ɟerdɪ+ɲiz
شما فهمیدید؟	siz+bilˠɪf+ɲizg

در مورد این همخوان در زبان ترکی قشقایی این شبهه وجود دارد که آیا این همخوان واجگونه‌ای از یک واج است (که در واقع در این احتمال این همخوان، آوا محسوب می‌شود) و یا اینکه در احتمال بعدی می‌توان با ارائه شواهدی آن را جزء واج‌های گویش ترکی قشقایی دانست. پژوهشگران بر آن بودند تا به اثبات این احتمال بپردازند که این همخوان را جزء واج‌های گویش مورد نظر بدانند. این استدلال بر مبنای توزیع خیشومی سخت‌کامی در مواضع گوناگون هجا بوده است. آیا خیشومی سخت‌کامی علاوه بر پایانه هجا در آغاز هجا نیز دیده می‌شود؟ از پیکره جمع‌آوری شده از این زبان مشاهده می‌شود که این همخوان در گویش مورد مطالعه علاوه بر پایان هجا در آغاز هجا نیز به کار رفته است. بر خلاف آنچه تاکنون از این همخوان در زبان‌های دیگر دیده شده است این همخوان در این زبان رفتاری کاملاً متفاوت دارد. در زیر مثال‌هایی از این همخوان در جایگاه‌های مختلف ارائه می‌شود.

در پایان هجا یا واژه

آوانوشته	معادل فارسی
jed ^h dʒɪŋ	رفتی
jedʒɪŋ	خوردی
jat ^h dʒɪŋ	خوابیدی

در آغاز هجا یا واژه

آوانوشته	معادل فارسی
ʔɪŋ ^h +ɪŋɪ	سبک
siz ^h +jerdʒɪ+ɪŋɪ	شما دیدید؟
siz ^h +bil ^h ɪ+ɪŋɪ	شما فهمیدید؟

به ترکیبات اضافی زیر توجه کنید:

آوانوشته تفصیلی	معادل فارسی
G ^w uʃ	گنجشک
G ^w uʃ+ũɪŋ+pæɾ ^h r+ə	پر پرنده
t ^{wh} oɦ ^w úʔ+ũɪŋ+ ba(l ^h)l+ə	بال مرغ
t ^{wh} oɦ ^w úʔ+ũɪŋ+ p ^h æɾ ^h r+ə	پر مرغ
ʔaʔadʒ	چوب
ʔaʔadʒ+ɪŋ+ʔ ^w urd ^w ú	کرم درخت
gez	چشم
gez+ɪŋ+ʔalt ^h ə	زیر چشم
G ^w uʃ	پرنده
G ^w uʃ+uɪŋ+Gæfæəsə	قفس پرنده
ʔæjæʔ	پا
ʔæjæʔ+ɪŋ+alt ^h ə	کف پا
ʔ ^w o	او
ʔ ^w oŋ+ũɪŋ+dædæ+sə	پدر او
dəʃ ^h ʃæɪ	تشک
dəʃ ^h ʃɪ+ɪŋ+p ^h æɾ ^h r+ə	پر تشک
ʒiləŋ	گلیم
ʒiləŋ+ɪŋ+ʔ ^w ul ^w ú	گل گلیم

از داده‌های موجود در پیکره هدایت شده فوق به تناوب‌های زیر می‌رسیم:

$\bar{u}j\eta \sim \bar{i}j\eta$

در واقع آوای [j] را می‌توان بازنمایی زیرین این تکواژ در نظر گرفت. این همخوان دارای جفت کمینه نیز است:

زنت(زن تو) $\bar{?arvad}+\bar{i}j\eta$

زنم(زن من) $\bar{?arvad}+\bar{i}m$

دیدید $jerd\bar{i} +niz$

دختر دید $jerd\bar{i} \# Giz$

واجگونه‌های دیگر این واج به شرح زیر است:

[j]

همخوان برونسوی، ششی، انفجاری، خیشومی، مرکزی، سخت‌کامی، بیواک، نرم. مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:

[+ هجایی، - پیوسته، + خیشومی، + پیش بسته، - پیش‌زبانی، - واک]

آوانوشته	معادل فارسی
$jed\bar{d}j\eta$	رفتی
$jed\bar{i}j\eta$	خوردی
$jat\bar{d}j\eta$	خواهیدی

[j^h]

همخوان برونسوی، ششی، انفجاری، خیشومی، مرکزی، سخت‌کامی، واکنار، نرم، نارهیده. مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:

[+ هجایی، - پیوسته، + خیشومی، + پیش بسته، + پیش‌زبانی، + واک، - رهیده]

آوانوشته	معادل فارسی
$\bar{?}j\eta\bar{n}i\bar{l}$	سبک
$G\bar{a}j\eta\bar{n}^{\bar{h}}+j\bar{a}l^{\bar{h}}l\bar{a}$	خون آمد
$m\bar{a}j\eta\bar{n}^{\bar{h}}+j\bar{a}l^{\bar{h}}l\bar{e}m$	من رفتم

۲-۲- انفجاری- سایشی‌های لثوی- کامی

همخوان‌های /ts/ و /dz/ در نظام آوایی گویش قشقایی در مجاورت فارسی زبانان تحت تاثیر تعدیل‌های زبانی به /tʃ/ و /dʒ/ تبدیل شده است. به همین علت کاربرد /tʃ/ و /dʒ/ در ترکی قشقایی وسیع‌تر از دیگر گویش‌های ترکی است که در آن از همخوان‌های /ts/ و /dz/ استفاده می‌شود. واجگونه‌های این واج در گویش قشقایی به همراه پیکره‌ای از این واج در زیر ارائه شده است.

[tʃʰ]

همخوان، برونسوی، ششی، دهانی، انفجاری- سایشی، لثوی-کامی، بیواک، سخت، دمیده.

مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:

[+همخوانی، +تیز، +کناری، +رهش تدریجی، +پیش بسته، +پیش زبانی،
-واک، +سخت، +دمیده]

معادل فارسی	آوانوشته
مورچه	Gæ:rēm tʃʰæʻ
عقرب سیاه	Gæræʻ tʃʰijãŋ
آب گل آلود	tʃʰãm ^w ur ^w ul+əʻ s ^w u
آب چشمه	tʃʰəʃmæʻ s ^w u+j+əʻ

[tʃʰw]

همخوان، برونسوی، ششی، دهانی، انفجاری- سایشی، لثوی-کامی، بیواک، سخت، دمیده، گرد.

مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:

[+همخوانی، +تیز، +کناری، +رهش تدریجی، +پیش بسته، +پیش زبانی،
-واک، +سخت، +دمیده، +گرد]

معادل فارسی	آوانوشته
زیاد	tʃʰwɔχ
شایعه	tʃʰwɔ

۲-۳- انفجاری‌های ملازی

این طبقه نسبت به زبان ترکی آذربایجان کاربرد گسترده‌تری دارد. داده‌های زبانی حاصل از مصاحبه گویشوران نشان می‌دهد این همخوان به طرز چشمگیر جایگزین همخوان /g/ در زبان ترکی آذری شده است. در این زبان تمامی واژه‌های حاوی این واج به واج /G/ تبدیل شده است تا حدی که تکواژهای موجود حاوی واج /g/ تنها محدود به واژگان قرضی از زبان‌های دیگر به خصوص زبان فارسی است. واجگونه‌های این واج شامل آواهای زیر است:

[G]

همخوان برونسوی، ششی، انفجاری، دهانی، مرکزی، ملازی، واکنار، نرم. مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:

[-هجایی، -پیوسته، -خیشومی، +پسین، -افراشته، +واک، +نرم]

معادل فارسی	آوانوشته تفضیلی ترکی قشقایی	آوانوشته تفضیلی ترکی آذری
خون	Gāŋ	gāŋ
ماست	gæt'teḡ	gat ^h uχ

[G^w]

همخوان برونسوی، ششی، انفجاری، دهانی، مرکزی، ملازی، واکنار، نرم، گرد. مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:

[-هجایی، -پیوسته، -خیشومی، +پسین، -افراشته، +واک، +نرم، +گرد]

معادل فارسی	آوانوشته تفضیلی ترکی قشقایی	آوانوشته تفضیلی ترکی آذری
خشک	G ^w uŋ ^r rá	g ^w láráχ
پرند	G ^w uŋ	g ^w uŋ
دم	G ^w uj ^r wuḡ	g ^w uj ^w ur ^w úχ

[G^ʳ]

همخوان برونسوی، ششی، انفجاری، دهانی، مرکزی، ملازی، واکنار، نرم، نارهیده. مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:

[-هجایی، -پیوسته، -خیشومی، +پسین، -افراشته، +واک، +نرم، -رهیده]

معادل فارسی	آوانوخته تفصیلی ترکی قشقایی	آوانوخته تفصیلی ترکی آذری
نه	d ^w oG ^ʔ G ^w uz	d ^w g ^ʔ g ^w uz
کفش	ʔæjæG ^ʔ +Gap ^ʔ p+ə	ʔæjaɡ ^ʔ +gab-uí

۲-۴- انفجاری‌های لثوی

[d^l]

در برخی گویش‌های ترکی آذری، از مجاورت همخوان کناری بعد از همخوان انفجاری لثوی واکنش همگونی کامل همخوان کناری با همخوان انفجاری لثوی واکنش ایجاد می‌شود. با این شرایط امکان وقوع همخوان [d^l] وجود ندارد.

همخوان برونسوی، ششی، انفجاری، دهانی، مرکزی، دندان‌ی- لثوی، واکنش، نرم، رهیده.

مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:

[- هجایی، - پیوسته، - خیشومی، + پیش بسته، + پیش زبانی، + واک، + نرم، + رهش کناری]

معادل فارسی	آوانوخته تفصیلی ترکی قشقایی	آوانوخته نمونه های ترکی آذری
اسمها	ʔad ^l laɾ	ʔd ^l daɾ

۳- واکه‌های ترکی طیبی گویش قشقایی

گویش مورد مطالعه به دلیل مجاورت با فارسی زبانان، بسیاری از واکه‌های خود از جمله واکه‌های پیشین گرد و پسین گسترده را از دست داده است و اغلب واکه‌های آن همانند زبان فارسی شده است. واکه‌های این زبان عبارتند از:

بازنمایی زیرین	گونه های محیطی
/#i#/	[i, i:, i:]
/#e#/	[e, e:, e:]
/#æ#/	[æ, æ:, æ:]
/#ə#/	[ə, ə,]
/#u#/	[u, u,]
/#o#/	[o, o:, o:]
/#a#/	[a, a:, a:]

۳-۱- کاربرد گسترده نیم افراشته مرکزی

این واکه در زبان ترکی قشقایی به طرز وسیعی کاربرد دارد. بدین گونه که واکه‌ها اغلب در جایگاه پایانی به /ə/ تبدیل شده است. واجگونه‌های این واج به قرار زیر است:

[ə]

واکه، نیم افراشته، مرکزی، گسترده، نرم غیر کشیده

مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:

[+هجایی، -پسین، -پیشین، -افراشته، -افتاده، +نرم، -کشیده، -گرد]

معادل فارسی	آوانوشته
زنبور	ʋəzəra:l+e'
پرکندن مرغ	p ^h æ:r+ə+p ^h ɪ't ^h
کرم حشره	ʔaɣɑ' dʒ ʋ ^w urd+ə
جیرجیرک	dʒerdʒer'r+ə'c ^h
رعد و برق	ʔel'lərə' m
تگرگ	t ^h əʋərə' ɣ
هوای گرم	ʔis'sə' hæva

[ə]

واکه، نیم افراشته، مرکزی، گسترده، نرم غیر کشیده، خیشومی

مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:

[+هجایی، -پسین، -پیشین، -افراشته، -افتاده، +نرم، -کشیده، -گرد، +خیشومی]

معادل فارسی	آوانوشته
شبنم	ʃ ^w ownə' m
مورچه	ɣæ:rəmtʃ ^h æ'
رعد و برق	ʔel'lərə' m

سایر تبدیلات واکه‌ای در زبان ترکی قشقایی به صورت زیر است:

۲-۳- تبدیل واکه پیشین گرد به واکه پیشین گسترده

y→i

[i]

واکه، افراشته، پیشین، گسترده، سخت، غیرکشیده
مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:
[+ هجایی، - پسین، + سخت، - کشیده، - گرد]

[y]

واکه، افراشته، پیشین، گرد، سخت، غیرکشیده
مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:
[+ هجایی، - پسین، + سخت، - کشیده، + گرد]

آوانوخته نمونه‌هایی از ترکی قشقایی	آوانوخته نمونه‌هایی از ترکی آذری	معادل فارسی
símic ^h	sỹmyc ^h	استخوان
ʔi:z ^h zíc ^h	ʔ ^w y:z ^h zýc ^h	انگشتر
siz̩	s ^w yz	شما
bə+giŋ	b ^w y+y ^w ýŋ	امروز
c ^h iræc ^h æñ	c ^{wh} yræc ^h æñ+næñ	داماد

y→u

این تبدیل نسبت به تبدیل متناظرش از بسامد کمتری برخوردار است.

[u]

واکه، افراشته، پسین، گرد، سخت، غیرکشیده
مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:
[+ هجایی، + پسین، + سخت، - کشیده، + گرد]

[y]

واکه، افراشته، پیشین، گرد، سخت، غیرکشیده
مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:
[+ هجایی، - پسین، + سخت، - کشیده، + گرد]

معادل فارسی	آوانوخته نمونه هایی از ترکی آذری	آوانوخته نمونه هایی از ترکی قشقایی
دراز	ʔ ^w ȳz ^w yn ^ʔ	ʔ ^w ũz ^w ũn ^ʔ

۳-۳- تبدیل واکه پسین گسترده به /ə/

w → ə

[w]

واکه، افراشته، پسین، گسترده، سخت، غیر کشیده
مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:
[+ هجایی، + پسین، + سخت، + افراشته، - کشیده، - گرد]

[ə]

واکه، نیم افراشته، مرکزی، گسترده، نرم غیر کشیده
مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:
[+ هجایی، - پسین، - پیشین، - افراشته، - افتاده، + نرم، - کشیده، - گرد]

معادل فارسی	آوانوخته نمونه هایی از ترکی آذری	آوانوخته نمونه هایی از ترکی قشقایی
ناخن	durnáχ	dərnáç
زرد	saruí	saró
خشک	g ^w uruí	g ^w ur ^ˈ ró
شش	ʔəltuí	ʔaltó

۳-۴- تبدیل واکه گرد پیشین به واکه پیشین گسترده

ø → e

[e]

واکه، نیم افراشته، پیشین، گسترده، سخت؛ غیر کشیده
مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:
[+ هجایی، - پسین، - افراشته، - افتاده، + سخت، - کشیده، - گرد]

[w]

واکه، نیم افراشته، پیشین، گرد، سخت؛ غیر کشیده

مجموعه مختصه‌های زایشی این آوا عبارتند از:
 [+هجایی، -پسین، -افراشته، -افتاده، +سخت، -کشیده، +گرد]

معادل فارسی	آوانوشته نمونه‌هایی از ترکی آذری	آوانوشته نمونه‌هایی از ترکی قشقایی
چشم	ʃøʒ	jeʒ
زرد	søʒ	sez
ناف	ʃøbæc ^h	jebæc ^h
مردن	ʔ ^w øl+mæc ^h	ʔel+mæj

۴- نتیجه‌گیری

در نظام آوایی گویش قشقایی در مجاورت فارسی‌زبانان همخوان‌های /ts/ و /dz/ تحت تاثیر تعدیل‌های زبانی به /tʃ/ و /dʒ/ تبدیل شده است. این تغییر باعث کوچک‌تر شدن مجموعه همخوان‌ها در گونه طبیعی ترکی قشقایی در مقایسه با گونه‌های ترکی آذری شده است. این زبان باز هم به دلیل مجاورت با فارسی‌زبانان، بسیاری از واژه‌های خود از جمله واژه‌های پیشین گرد و پسین گسترده خود را از دست داده است و اغلب واژه‌های آن همانند زبان فارسی شده است. بنابر این مجموعه واژه‌ها در گونه طبیعی ترکی قشقایی در مقایسه با گونه‌های ترکی آذری محدودتر شده است.

منابع

- ثمره، یداله (۱۳۷۸) *آواشناسی زبان فارسی: آواها و ساخت آوای هجا*. چاپ دوم، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- حق‌شناس، علی محمد (۱۳۶۹) *آواشناسی (فونتیک)*. چاپ دوم تهران: آگاه.
- رستگار مندجین، لیلا (۱۳۸۳) *نظام آوایی ترکی روستای مندجین: رویکردی زایشی و پسا زایشی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان‌شناسی همگانی، ارائه شده به گروه زبان‌شناسی دانشکده زبان‌های خارجی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

- گرامی طیبی، مرضیه (۱۳۸۸) *نظام آوایی گویش طیبی از ترکی قشقایی: بررسی در چهارچوب واج-شناسی قاعده بنیاده*. پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان شناسی همگانی، ارائه شده به گروه زبان شناسی دانشکده ادبیات تاریخ و زبان های خارجی دانشگاه الزهرا.
- مرسلویی، سیمین (۱۳۸۶) *بررسی شبکه فرایندهای واجی مرتبط با ساختارهای تصریفی فعل در ترکی آذربایجانی، گویش میانه*. پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان شناسی همگانی، ارائه شده به گروه زبان شناسی دانشکده ادبیات تاریخ و زبان های خارجی دانشگاه الزهرا.
- Lade Fogged, Peter (1982). *A Course in Phonetics*. 2nd Ed. New York: Harcourt Brace Jovanovich Inc.
- Lade Fogged, Peter and Maddison Ian (1996). *The Sounds of Worlds Languages*. Oxford: Black Well Publishers.

سدره اف